

TOERISME

Het toerisme heeft in Europa een grote vlucht genomen. Europeanen gaan niet alleen graag en vaak op reis, maar omgekeerd is Europa ook een geliefde bestemming in de wereld. Er wordt nog altijd een flinke groei verwacht in het aantal verplaatsingen en overnachtingen. Kustgebieden, steden en berggebieden profiteren van de bestedingen van de toerist. Tegelijkertijd kan massatoerisme negatieve gevolgen hebben voor kwetsbare natuurgebieden en cultuurhistorische landschappen.

Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw was een internationale reis slechts weggelegd voor een kleine elite, zeker als het ging om reizen voor het plezier. Tegenwoordig is internationaal toerisme van alle dag en wordt veelal over zeer grote afstanden gereisd. Hierdoor komen Europeanen steeds meer in aanraking met andere culturen, zowel als rondreizende toeristen als ontvanger van toeristen. (Zie figuur 85, 86)

Het belang van het toerisme komt goed naar voren in de economische cijfers. Wereldwijd genereert deze sector, direct en indirect, 12 procent van het BBP en 200 miljoen banen (World Tourism Organization 2002). Bovendien draagt het toerisme bij aan velerlei andere economische sectoren (zoals de detailhandel, industrie, horeca en telecommunicatie). Anno 2006 maakt de markt een minder goede periode door, wat samenhangt met de economische stagnatie van de laatste jaren en mondiale gebeurtenissen als SARS, 9/11 en de oorlog in Irak [► *Welvaart en groei*]. Toch zijn er nog geen tekenen zichtbaar van verzadiging, aldus de World Tourism Organization (2002). (Zie figuur 87, 88)

Herkomst en bestemming

Waar komen al die mensen vandaan en waar gaan ze naartoe? Europa en de Verenigde Staten waren lange tijd de grootste producenten van toerisme. Inmiddels is er meer spreiding, zowel wat betreft de landen van herkomst als die van bestemming. In de jaren vijftig van de vorige eeuw stonden de Verenigde Staten boven aan op de ranglijst van bestemmingen, gevolgd door Canada, Italië, Frankrijk en Zwitserland. Deze vijf landen waren goed voor 71 procent van alle toeristenbestemmingen. In de loop der tijd is hun aandeel gedaald, tot 35 procent in 2000 (Eurostat 2005f: 309). Tegenwoordig zijn de sterkste groeiers China, Indonesië en Mexico, gemeten naar werkgelegenheid in de toerismesector (World Travel & Tourism Council 2003). Toch hebben de Europese landen een sterke positie op de wereldlijst weten te behouden (Voithofer e.a. 2006). (Zie figuur 89, 90)

Uit een onderzoek van de Europese Commissie (EC 1998: 1) kwam naar voren dat de meerheid van de Europeanen in 1997 een of meerdere keren op reis was geweest; voor de Nederlanders en Denen gold dit zelfs voor meer dan 70 procent. Europeanen kozen vooral Europa als vakantiebestemming; slechts 9 procent van de reizen die inwoners van de EU-15 in 1997 maakten, had een bestemming buiten dit gebied. Onder Europeanen (inclusief Nederlanders) waren Frankrijk en Spanje de meest populaire bestemmingen, al waren er aanzienlijke verschillen in reisgedrag. Zo kozen Zuid-Europeanen massaal (tot zelfs meer dan 90 procent van de Grieken) voor een vakantie in eigen land; van de Belgen daarentegen koos ruim 80 procent voor het buitenland (EC 1998: 5).

Inpakken en wegwezen

Een opvallend recent fenomeen in het toerisme van Europa is de opkomst van de zogenoemde *low cost carriers*: luchtvaartmaatschappijen die door sterk te bezuinigen op overhead, veel lagere prijzen kunnen vragen dan de zogeheten *network airlines*. In de Verenigde Staten waren deze maatschappijen al in de jaren zeventig van de vorige eeuw populair, in Europa hebben ze pas in de jaren negentig een grote vlucht genomen [► *Infrastructuur en transport*]. Voor een deel is dit ten koste gegaan van de *network airlines*, maar er wordt ook een nieuwe markt aangeboord. In ieder geval hebben de *low cost carriers* geleid tot een sterke groei op regionale luchthavens en een sterke toename van de kortere vakanties (Gordijn e.a. 2005).

Een ander, hiermee samenhangend opvallend fenomeen is de opkomst van het internet in de informatievoorziening. Hierdoor krijgen toeristen toegang tot voorheen minder goed ontsloten, vaak als authentiek ervaren reisbestemmingen. Bovendien kunnen zij op maat gesneden vakanties samenstellen: een luxe vijfsterrenhotel, maar er dan wel met de goedkoopste vlucht naartoe (World Travel Monitor Forum 2003). Populaire gidsen als de *Rough Guide* en *Lonely Planet* (al dan niet online), websites zoals virtualtourist.com en reisprogramma's op televisie dragen bij aan de interesse om verder te gaan reizen.

Leisuropa

In tegenstelling tot de Verenigde Staten, spelen de grootste accommodatieketens, attractieparken en reisbureaus in Europa een kleine rol in de toerismesector (Masschelein & Van Buyten 2002). Wellicht is dit te verklaren door het Europese imago van historie, cultuur, kleinschaligheid en kwaliteit (Rifkin 2003). Die voorkeur heeft ook geleid tot alternatieve vormen van toerisme: uitstapjes naar trattoria's in Italië, ecotoerisme, bezoeken aan zogenaamde *Slow Cities* in het Verenigd Koninkrijk of tochtjes via omvangrijke fietspadennetwerken door natuurgebieden en naar bedevaart- en kuuroorden. Een andere mogelijke verklaring is het grote aantal en de grote spreiding van historische monumenten in Europa: er

staan honderden plekken op de UNESCO-lijst van werelderfgoed. Recentelijk heeft de gemeente Amsterdam aangegeven de grachtengordel te willen voordragen voor de UNESCO-lijst. Zo kan deze 'in één adem genoemd worden met de Piramides van Gizeh en de Chinese Muur', aldus de verantwoordelijke wethouder (*Spits* 2006). (Zie figuur 92)

Voor een dagje uit gaan Europeanen bijvoorbeeld graag winkelen of naar musea in de grote steden of naar pretparken en dierentuinen. Europa telt 300 thema- en pretparken, die in 2001 in totaal meer dan 170 miljoen bezoekers trokken (World Tourism Organization 2002). Voor langere vakanties gaat de voorkeur uit naar respectievelijk de zee, de bergen, de steden en het landelijk gebied (EC 1998). (Zie figuur 93, 94, 95)

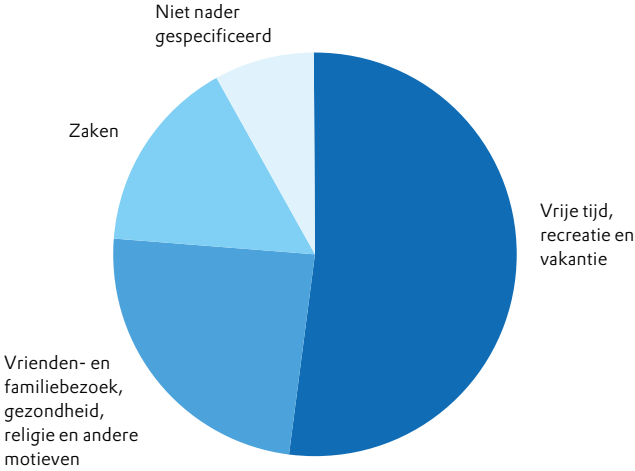
Met de opkomst van het massatoerisme staan de kwaliteiten van deze Europese bestemmingen onder druk. Waardevolle landschappen, kwetsbare natuurgebieden en rustieke dorpen kunnen zo schade ondervinden van het eigen succes, en aan authenticiteit, schoonheid of waarde inboeten [► *Natuur en landschap*]. De afdeling Toerisme van het EU-directoraat-generaal Enterprise heeft daartoe een integraal toerismebeleid voor deze gebieden ontwikkeld, waarmee wordt ingezet op de combinatie van behoud van lokale kwaliteiten en een groei van de toerismesector. Hierbij wordt rekening gehouden met duurzaamheid in de hele economische keten van toerisme. Soms, wanneer toerisme wordt beschouwd als financiële motor voor gewenste regionale ontwikkelingen, worden activiteiten gesteund met Structuurfondsen [► *Het regio- en transportbeleid*].

Toerist van de toekomst

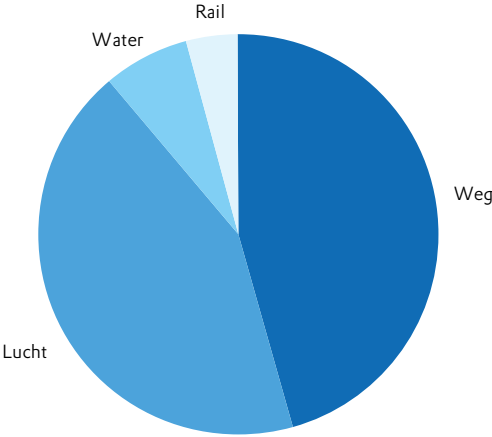
De voorkeur van toeristen is onder invloed van twee maatschappelijke veranderingen sterk gewijzigd. Ten eerste zijn er door de vergrijzing en de trend van het vervroegd met pensioen gaan meer oudere toeristen bij gekomen [► *Demografie*]. Niet alle gebieden zijn voor hen toegankelijk, maar ouderen hebben vaak wel veel tijd. Zo loopt de voorkeur voor stedentrips op met de leeftijd (EC 1998: 7). Ook versterken ze de trend van het opkomende gezondheids- en verblijfstoerisme. Daarnaast hechten ze meer aan veiligheid en comfort dan bijvoorbeeld jongeren en gezinnen, althans, ze zijn meer bereid daarvoor te betalen. Dat ondernemers hier een markt in zien, blijkt uit investeringen van ontwikkelaars (bijvoorbeeld Van Arkel en TRE Investment II), die specifiek voor de Nederlandse markt complete verblijfsoorden bouwen in landen als Tsjechië, Spanje en Turkije.

Ten tweede is er een tegenbeweging van het massatoerisme ontstaan. Voor veel mensen zijn de Franse camping en de *all-inclusive* doorsnee-vakanties cliché geworden. Zij gaan op zoek naar 'ongerepte' plekken die nog niet door andere toeristen zijn 'verpest', zoals de Amazone, Groenland en zelfs Antarctica; in deze vorm van toerisme schuilt in wezen iets 'dubbels': ze zijn liefhebber van het ongerepte, maar juist door er te komen kunnen ze die ongerepthed ook aantasten. (Zie figuur 91)

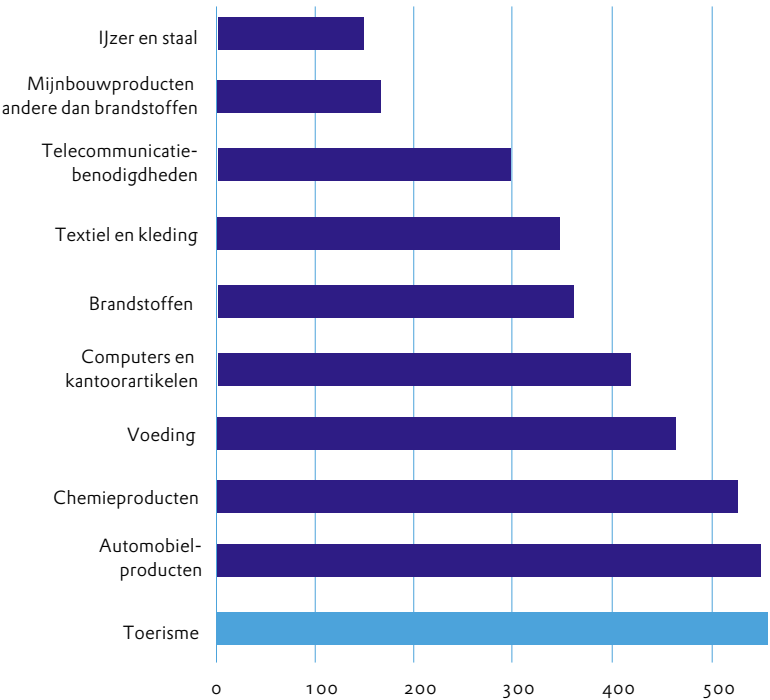
Figuur 85. Reismotieven (mondiaal). *Bron: World Tourism Organization (2005)*

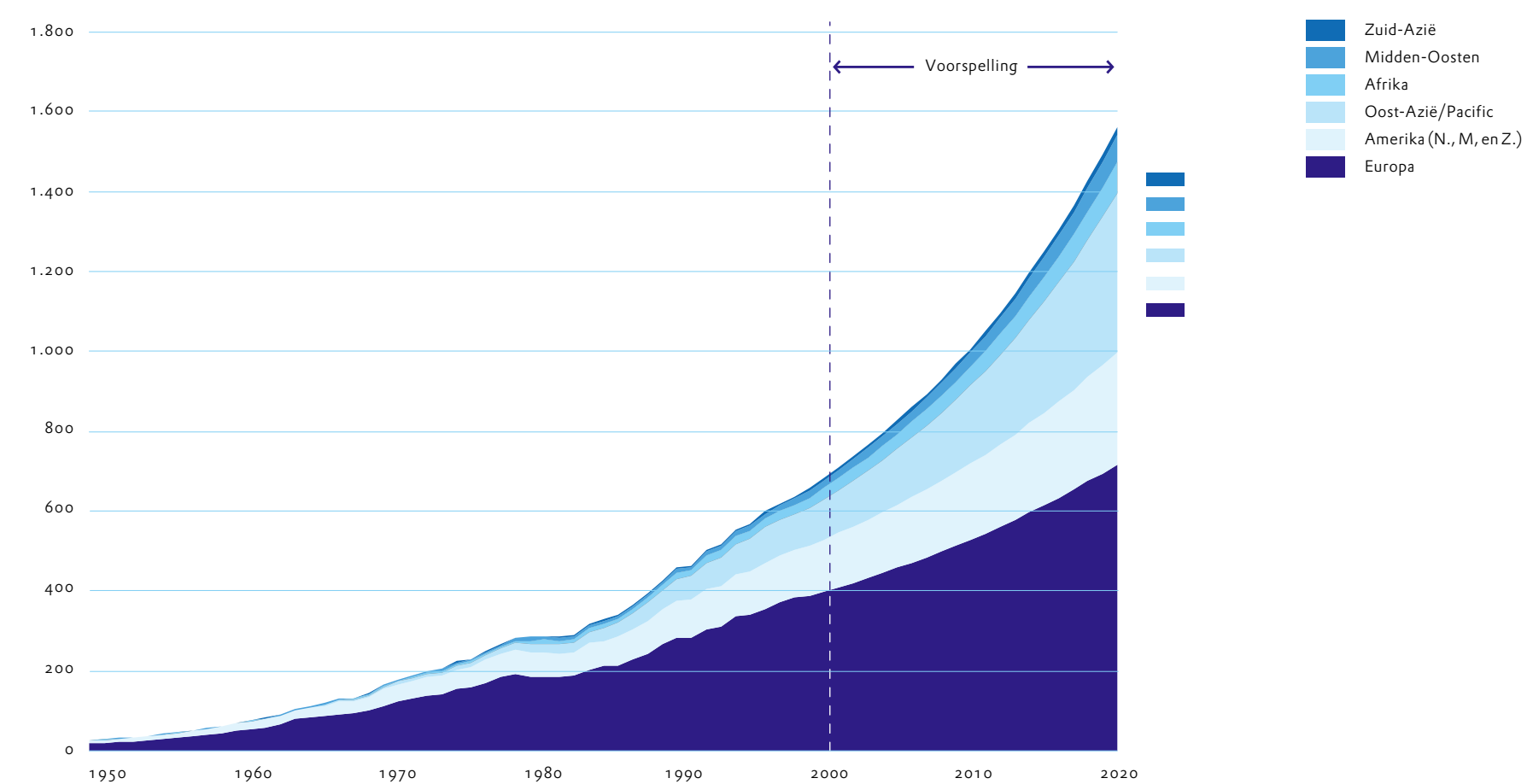
Figuur 86. Verdeling van het toerisme over vervoermiddelen (mondiaal). *Bron: World Tourism Organization (2005)*

Figuur 87. Het belang van de toerismesector (in miljarden dollars). *Bron: World Tourism Organization (2005)*

Figuur 88. Omvang mondiale toeristenstroom (aankomsten, in miljoenen), 1950–2020. *Bron:* World Tourism Organization (2002)

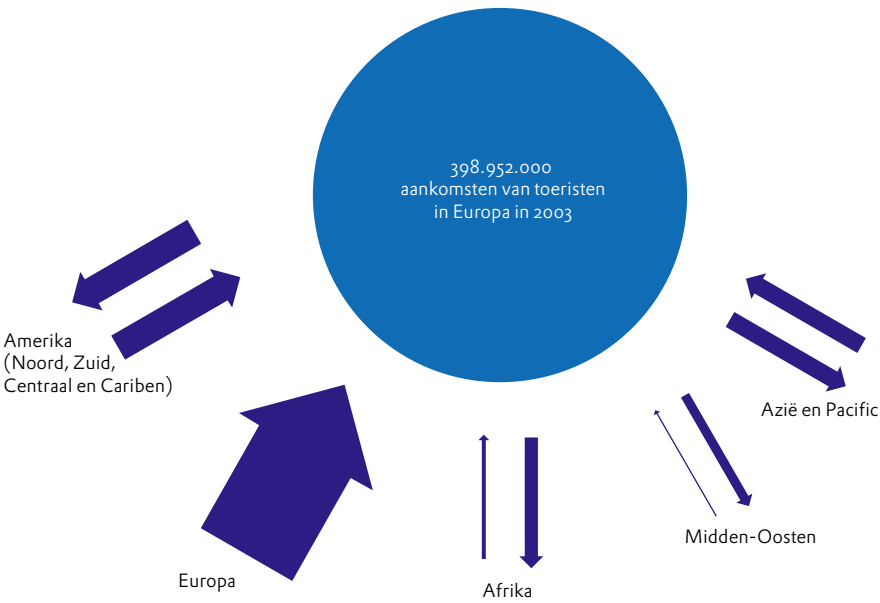
Figuur 89. De meest geliefde toeristenbestemmingen.

Bron: World Tourism Organization (2004)

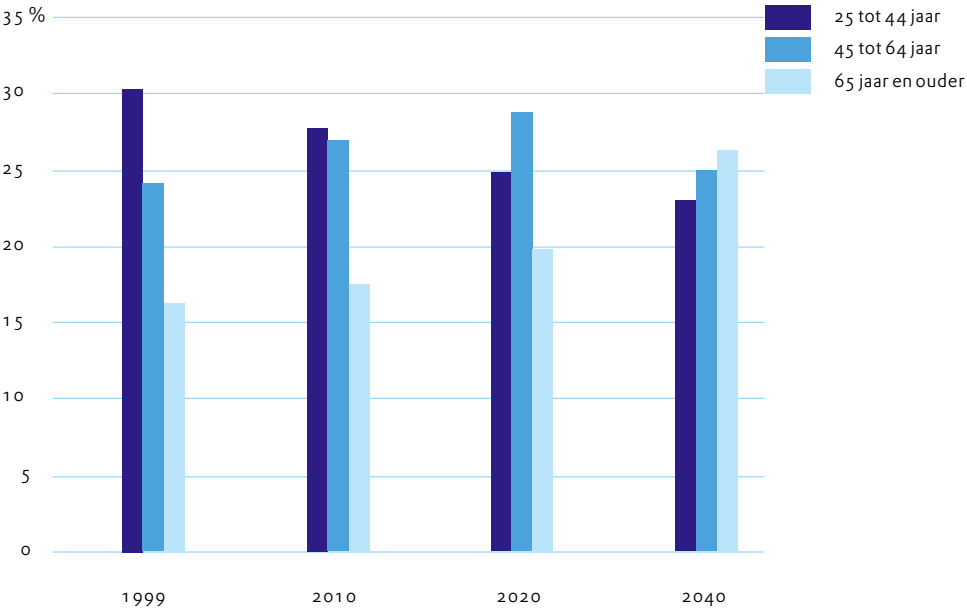
	Aankomsten (miljoen) 2004	Marktaandeel	Aankomsten per 100 inwoners
1 Frankrijk	75,1	9,8	124
2 Spanje	53,6	7,0	133
3 Verenigde Staten	46,1	6,0	16
4 China	41,8	5,5	3
5 Italië	37,1	4,9	64
6 Verenigd Koninkrijk	27,8	3,6	46
7 Hongkong (China)	21,8	2,9	318
8 Mexico	20,6	2,7	20
9 Duitsland	20,1	2,6	24
10 Oostenrijk	19,4	2,5	237
11 Canada	19,2	2,5	59
12 Turkije	16,8	2,2	24
13 Maleisië	15,7	2,1	67
14 Oekraïne	15,6	2,0	33
15 Polen	14,3	1,9	37
16 Griekenland			131
17 Hongarije	12,2		122
18 Thailand	11,7	1,5	18
19 Portugal	11,6	1,5	110
20 Nederland	9,6	1,3	59
21 Rusland	9,2	1,2	6
22 Saudi-Arabië	8,6	1,1	33
23 Macao (China)	8,3	1,1	1.869
24 Kroatië	7,9	1,0	176
25 Ierland	7	0,9	176
Wereld	763	100	11

Figuur 90. Hoofdstromen van toeristen met bestemming Europa.

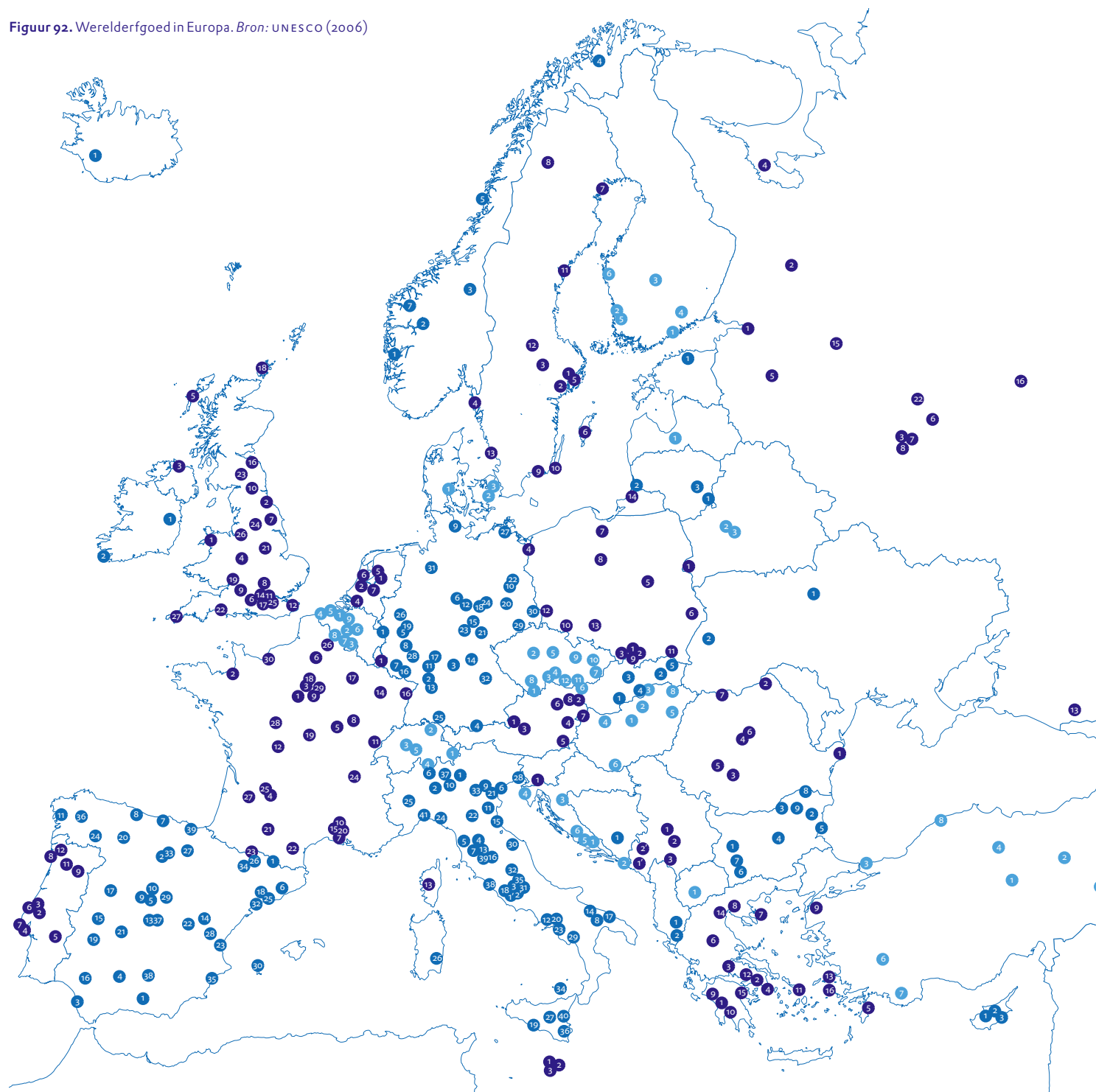
Bron: World Tourism Organization (2005)

Figuur 91. Verandering in de leeftijd van toeristen. Bron: EC (2004)

Figuur 92. Werelderfgoed in Europa. Bron: UNESCO (2006)

Cursief: Niet op kaart aangeduid

ALBANIË

1. Butrint (1992, 1999)
2. Museumstad Gjirokastra (2005)

ANDORRA

1. Madriu-Perafita-Claror Valleï (2004, 2006)

BELGIË

1. Vlaamse Begijnhoven (1998)
2. Grote Markt, Brussel (1998)
3. De vier scheepsliften van het Canal du Centrum en omgeving, La Louvière en Le Roeulx (Hainault) (1998)
4. Belforten van België en Frankrijk (1999, 2005)
5. Historisch Centrum van Brugge (2000)
6. Burgerwoningen van de Architect Victor Horta (Brussel) (2000)
7. Neolithische Vuursteenmijnen in Spiennes (Bergen) (2000)
8. Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in Doornik (2000)
9. Plantijn-Moretus Huis-Ateliers-Museum Complex (2005)

BOSNIË EN HERZEGOVINA

1. Oude Brug Gebied van de Oude Stad van Mostar (2005)

BULGARIJE

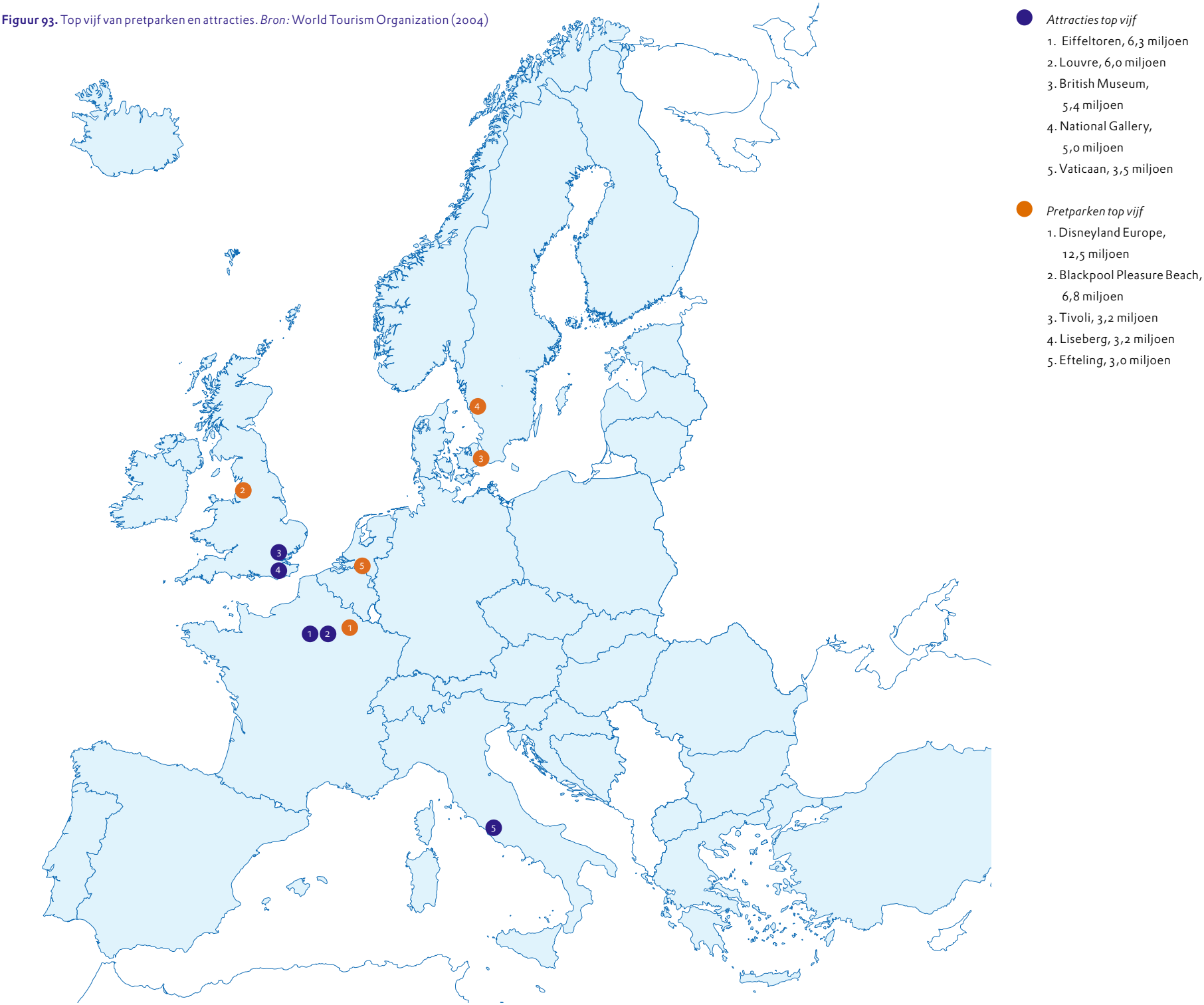
1. Boyana Kerk (1979)
2. Madara Rider (1979)
3. Rock-Hewn Kerken Ivanovo (1979)
4. Thracian Tomb van Kazanlak (1979)
5. Antieke Stad van Nessebar (1983)
6. Pirin Nationaal Park (1983)
7. Rila Klooster (1983)
8. Srebarna Natuur Reservaat (1983)
9. Thracische Grafbombe van Sveshtari (1985)

CYPRUS	van St Peter en Onze-Lieve-Vrouwen Kerk in Trier (1986)	3. Petäjävesi Oude Kerk (1994)	21. Canal du Midi (1996)	13. Pythagoreion en Heraion van Samos (1992)
1. Paphos (1980)	8. Limes, Grenzen van het Romeinse Rijk (1987, 2005)	4. Verla Kartonfabriek en Zaagmolen (1996)	22. Historische Vestingstad Carcassonne (1997)	14. Archeologisch Vindplaats van Vergina (1996)
2. Painted Kerken in de Troodos Regio (1985, 2001)	9. Hansestad Lübeck (1987)	5. Bronstijd Grafheuvel van Sammallahdenmäki (1999)	23. Pyreneeën - Mont Perdu (1997, 1999)	15. Archeologisch Sites van Mycenae en Tiryns (1999)
3. Chirokoiitia (1998)	10. Paleizen en Parken van Potsdam en Berlijn (1990, 1992, 1999)	6. Kvarken Archipel / Hoge Kunst (2000, 2006)	24. Historische Vindplaatsen van Lyons (1998)	16. Historisch Centrum (Chorá) met het St Johannes Klooster "De Theologian" en de Grot van de Apocalypse op het Eiland Pátmos (1999)
TSJECHIË	11. Abdij en Altenmünster van Lorsch (1991)	7. Geodetische boog van Struve (2005)	25. Routes naar Santiago de Compostela in Frankrijk (1998)	
1. Historisch Centrum Český Krumlov (1992)	12. Mijnen van Rammelsberg en Historische Stad van Goslar (1992)	FRANKRIJK	26. Belforten van België en Frankrijk (1999, 2005)	HONGARIJE
2. Historisch Centrum Praag (1992)	13. Maulbronn Klooster Complex (1993)	1. Kathedraal van Chartres (1979)	27. Jurisdictie van Saint-Emilion (1999)	1. Boedapest, met de Donauoever, de Boeda Kasteelwijk ken Andrassy Avenue (1987, 2002)
3. Historisch Centrum Telč (1992)	14. Stad Bamberg (1993)	2. Mont-Saint-Michel en zijn baai (1979)	28. De Loire Vallei tussen Sully-sur-Loire en Chalonnes (2000)	2. Oud Dorp van Hollókő en zijn omgeving (1987)
4. Pelgrimskerk van St John van Nepomuk in Zelená Hora (1994)	15. Collegiate Kerk, Kasteel, en Oude Stad van Quedlinburg (1994)	3. Paleis en Park van Versailles (1979)	29. Provins, Stad van Middeleeuwse Jaarmarkten (2001)	3. Grotten van Aggtelek Karst en Slovak Karst (1995, 2000)
5. Kutná Hora: Historisch Centrum met de Kerk van St Barbara en de Onze Lieve Vrouwe Kathedraal in Sedlec (1995)	16. Völklingen Hoogovens (1994)	4. Prehistorisch vindplaatsen en gedecoreerde Grotten van de Vézère Vallei (1979)	30. Le Havre, de herbouwde stad door Auguste Perret (2005)	4. Benedictijnse Abdij van Pannonhalma en zijn natuurlijke omgeving (1996)
6. Lednice-Valtice Cultureel Landschap (1996)	17. Fossielenvindplaats Groeve Messel (1995)	5. Vézelay, Kerk en Heuvel (1979)		5. Hortobágy Nationaal Park - de Puszta (1999)
7. Gardens en Kasteel in Kroměříž (1998)	18. Bauhaus in Weimar en Dessau (1996)	6. Amiens Kathedraal (1981)	GEORGIË	6. Vroegchristelijke Necropolis van Pécs (Sopianae) (2000)
8. Holašovice Historisch Dorp (1998)	19. Keulen Kathedraal (1996)	7. Arles, Romeinse en Romaanse Monumenten (1981)	1. Bagrati Kathedraal en Gelati Klooster (1994)	7. Fertő / Neusiedlersee Cultureel Landschap (2001)
9. Litomyšl Kasteel (1999)	20. Luther Gedenkstenen in Eisleben en Wittenberg (1996)	8. Cisterciënzerinnenabdij van Fontenay (1981)	2. Historische Monumenten van Mtskheta (1994)	8. Tokaj Wijn Regio Historisch Cultureel Landschap (2002)
10. Heilige Drieeenheidszuil in Olomouc (2000)	21. Klassiek Weimar (1998)	9. Paleis en Park van Fontainebleau (1981)	3. Opper Swanetië (1996)	
11. Tugendhat Villa in Brno (2001)	22. Museumeiland, Berlijn (1999)	10. Romeins Theater en zijn omgeving en de "Triomfboog" van Orange (1981)	GRIEKENLAND	IJSLAND
12. Joodse wijk en St Procopius' Basiliek in Třebíč (2003)	23. Wartburg Kasteel (1999)	11. Koninklijke Zoutmijnen van Arc-et-Senans (1982)	1. Tempel van Apollo Epicurius in Bassae (1986)	1. Pingvellir Nationaal Park (2004)
DENEMARKEN	24. Tuinen van Dessau-Wörlitz (2000)	12. Abdij van Saint-Savin sur Gartempe (1983)	2. Acropolis, Athens (1987)	IERLAND
1. Grafheuvels, Runenstenen en Kerk in Jelling (1994)	25. Kloostereiland Reichenau (2000)	13. Cape Girolata, Cape Porto, Natuurpark Scandola en de Calanches de Piana (1983)	3. Archeologisch Vindplaats van Delphi (1987)	1. Archeologisch Ensemble van Brugh na Bóinne (1993)
2. Roskilde Kathedraal (1995)	26. Zeche Zollverein Essen (2001)	14. Place Stanislas, Place de la Carrière en Place d'Alliance in Nancy (1983)	4. Archeologisch Vindplaats van Epidaurus (1988)	2. Skellig Michael (1996)
3. Kronborg Kasteel (2000)	27. Historische Centra van Stralsund en Wismar (2002)	15. Pont du Gard (Romeins Aquaduct) (1985)	5. Middeleeuwse stad Rhodos (1988)	
4. Ilulissat Ijsfjord (2004)	28. Boven- en Midden Rijndal (2002)	16. Straatsbourg – Grande île (1988)	6. Meteora (1988)	ITALIË
DUITSLAND	29. Dresden Elbe Dal (2004)	17. Onze-Lieve-Vrouwe-Kathedraal, Voormalige Abdij van Saint-Remi en Paleis van Tau, Reims (1991)	7. Mount Athos (1988)	1. Rotstekeningen in Valcamonica (1979)
1. Aachen Kathedraal (1978)	30. Muskauer Park / Park Muzakowski (2004)	18. Paris, Oevers van de Seine (1991)	8. Vroegochristelijke en Byzantijnse Monumenten van Thessalonika (1988)	2. Kerk en Dominicaans Convent van Santa Maria delle Grazie met "Het Laatste Avondmaal" van Leonardo da Vinci (1980)
2. Speyer Kathedraal (1981)	31. Stadhuis en Roland op het Marktpllein van Bremen (2004)	19. Bourges Kathedraal (1992)	9. Archeologisch Vindplaats van Olympia (1989)	
3. Würzburg Residentie met de Hoftuinen en Residentieplein (1981)	32. Oude stad Regensburg met Stadtmhof (2006)	20. Historisch Centrum van Avignon: Pauselijk Paleis, Episcopisch Ensemble en Brug (1995)	10. Mystras (1989)	
4. Pelgrimskerk van Wies (1983)	ESTLAND		11. Delos (1990)	
5. Kastelen van Augustusburg en Falkenlust in Brühl (1984)	1. Historisch Centrum van Tallinn (1997)		12. Kloosters van Daphni, Hossios Luckas en Nea Moni van Chios (1990)	
6. Heilige Maria Kathedraal en Heilige Michael's Kerk in Hildesheim (1985)	2. Geodetische boog van Struve (2005)			
7. Romeinse Monumenten, Kathedraal	FINLAND			
	1. Vesting van Suomenlinna (1991)			
	2. Rauma (1991)			

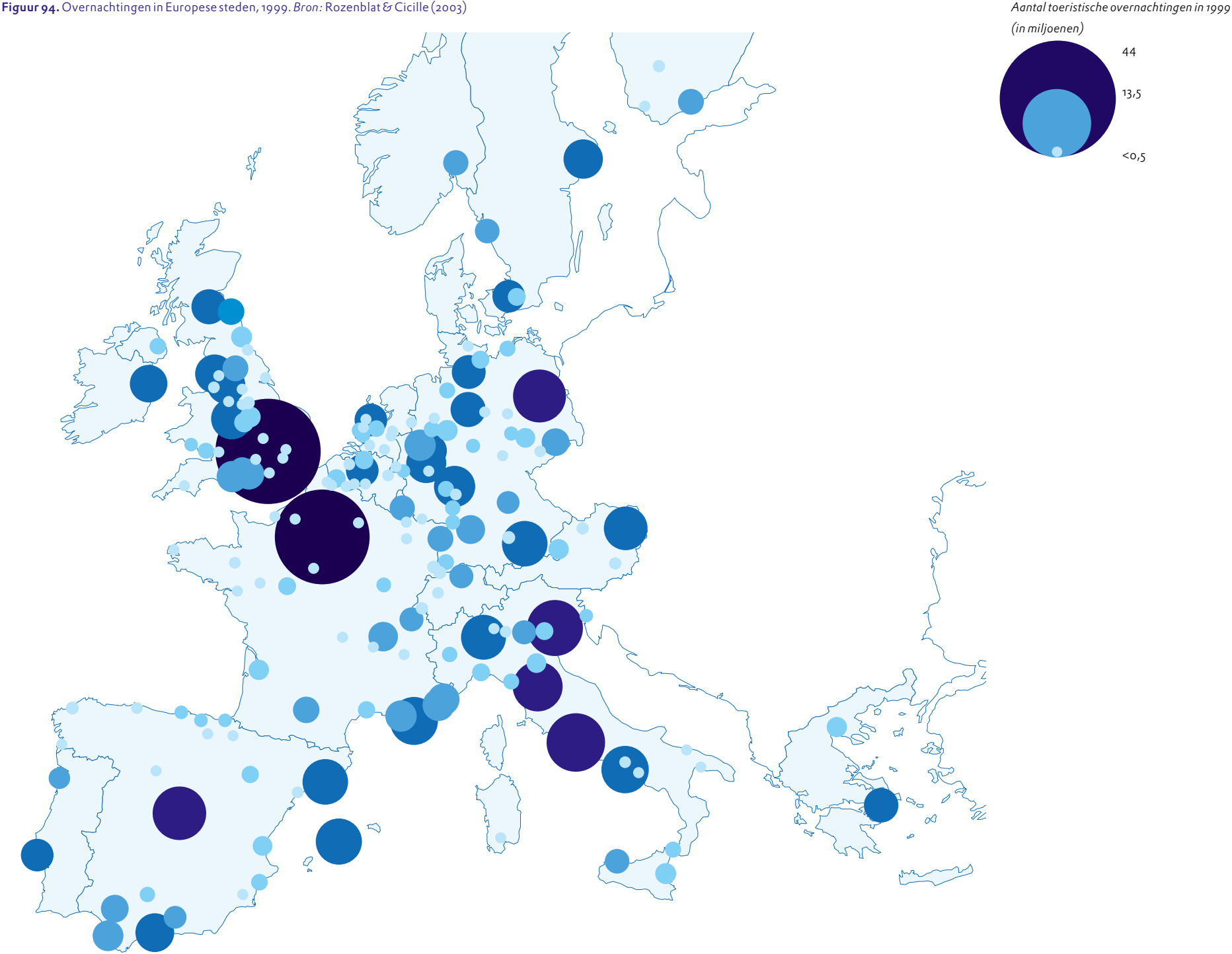
3. Historisch Centrum van Rome, de Bezittingen van het Vaticaan en San Paolo Fuori le Mura (1980, 1990)	28. Archeologische Vindplaats en de Patriarchische Basiliek van Aquileia (1998)	LITOUWEN	4. Rotstekeningen van Alta (1985)	12. Muskauer Park / Park Muzakowski (2004)
4. Historisch Centrum van Florence (1982)	29. Cilento en Vallo di Diano National Park met de Archeological vindplaatsen van Paestum en Velia, en de Certosa di Padula (1998)	1. Vilnius Historisch Centrum (1994)	5. Vegaøyan -- de Vega Archipel (2004)	13. Volkhal in Wroclaw (2006)
5. Piazza del Duomo, Pisa (1987)	30. Historisch Centrum van Urbino (1998)	2. Koerse Schoorwal (2000)	6. Geodetische boog van Struve (2005)	PORTUGAL
6. Venitië en zijn Lagune (1987)	31. Villa Adriana (Tivoli) (1999)	3. Kernavė Archeologisch Vindplaats (Cultureel Reservaat van Kernavė) (2004)	7. West-Norwegian Fjorden – Geirangerfjord en Nærøyfjord (2005)	1. Centrale Zone van Angra do Heroísmo op de Azoren (1983)
7. Historisch Centrum van San Gimignano (1990)	32. Assisi, de Basiliek van San Francesco en andere Franciscaanse Gebieden (2000)	4. Geodetische boog van Struve (2005)	OEKRAÏNE	2. Christus Convent Tomar (1983)
8. I Sassi di Matera (1993)	33. Stad Verona (2000)	LUXEMBURG	1. Kiev: Heilige -Sophia Kathedraal met bijbehorende kloosters, Kiev-Pechersk Lavra (1990, 2005)	3. Klooster van Batalha (1983)
9. Stad Vicenza en de Palladiaanse Villas van Veneto (1994, 1996)	34. Isole Eolie (Aeoliaanse Eilanden) (2000)	1. Stad Luxembourg: Oude wijken en vestingmuren (1994)	2. L'viv – de Ensemble van het Historisch Centrum (1998)	4. Hiëronymitenklooster en Tower van Belém in Lisbon (1983)
10. Crespi d'Adda (1995)	35. Villa d'Este, Tivoli (2001)	MACEDONIË	3. Geodetische boog van Struve (2005)	5. Historisch Centrum Évora (1986)
11. Ferrara, Renaissancestad, en Po Delta (1995, 1999) 9	36. Laat Barokke Steden in de Val di Noto (Zuidoost Sicilië) (2002)	1. Ohrid regio (1979, 1980)	OOSTENRIJK	6. Klooster van Alcobaça (1989)
12. Historisch Centrum van Napels (1995)	37. Sacri Monti van Piemonte en Lombardijen (2003)	MALTA	1. Historisch Centrum Salzburg (1996)	7. Cultureel Landschap van Sintra (1995)
13. Historisch Centrum van Sienna (1995)	38. Etruskische Necropolisen Cerveteri en Tarquinia (2004)	1. Stad Valletta (1980)	2. Paleis en Tuinen van Schönbrunn (1996)	8. Historisch Centrum van Oporto (1996)
14. Castel del Monte (1996)	39. Val d'Orcia (2004)	2. Hal Saflieni Hypogeum (1980)	3. Hallstatt-Dachstein Salzkammergut Cultureel Landschap (1997)	9. Prehistorisch Rotstekeningen in de Côa Vallei (1998)
15. Vroegchristelijke Monumenten van Ravenna (1996)	40. Syracuse en de RotsNecropolis van Pantalica (2005)	3. Megalithische Tempels Malta (1980, 1992)	4. Semmering Spoorweg (1998)	10. Laurisilva van Madeira (1999)
16. Historisch Centrum van de City van Pienza (1996)	41. Genua: Le Strade Nuove en het netwerk van de Palazzi dei Rolli (2006)	MOLDAVIË	5. Graz - Historisch Centrum (1999)	11. Alto Douro Wijnregio (2001)
17. De Trulli van Alberobello (1996)		1. Geodetische boog van Struve (2005)	6. Wachau Cultureel Landschap (2000)	12. Historisch Centrum van Guimarães (2001)
18. 18th-Century Koninklijke Paleis in Caserta met Park, de Aqueduct van Vanvitelli, en het San Leucio Complex (1997)		MONTENEGRO	7. Fertő / Neusiedlersee Cultureel Landschap (2001)	13. Landschap van de Pico Island Vineyard Culture (2004)
19. Archeologische Vindplaats van Agrigento (1997)	KROATIË	1'. Natuur en Cultuur-Historische Regio van Kotor (1979)	8. Historisch Centrum van Wenen (2001)	ROEMENIË
20. Archeologisch Vindplaatsen van Pompei, Herculaneum en Torre Annunziata (1997)	1. Historisch Complex van Split met het Paleis van Diocletianus (1979)	2'. Durmitor Nationaal Park (1980, 2005)	POLEN	1. Donau Delta (1991)
21. Botanische tuin (Orto Botanico), Padua (1997)	2. Oude Stad Dubrovnik (1979, 1994)	NEDERLAND	1. Krakows Historisch Centrum (1978)	2. Kerken van Moldavië (1993)
22. Kathedraal, Torre Civica en Piazza Grande, Modena (1997)	3. Plitvice Lakes Nationaal Park (1979, 2000)	1. Schokland en omgeving (1995)	2. Wieliczka Zoutmijn (1978)	3. Klooster Horezu (1993)
23. Costiera Amalfitana (1997)	4. Episcopisch Complex van de Euphrasische Basiliek in het Historisch Centrum van Poreč (1997)	2. Stelling van Amsterdam (1996)	3. Auschwitz Concentratiekamp (1979)	4. Saksische Dorpen met gefortificeerde Kerken in Transylvania (1993, 1999)
24. Portovenere, Cinque Terre, en de Eilanden (Palmaria, Tino en Tinetto) (1997)	5. Historisch City Trogir (1997)	3. Historisch Gebied van Willemstad, Binnenstad en haven, Nederlandse Antillen (1997)	4. Woud van Białowieża (1979, 1992)	5. Dacische forten van het Orăștiegebergte (1999)
25. Residenties van het Koninklijk Huis van Savooien (1997)	6. De St Jacobs Kathedraal in Šibenik (2000)	4. Molens op de Kinderdijk-Elshout (1997)	5. Historisch Centrum Warschau (1980)	6. Historisch Centrum van Sighișoara (1999)
26. Su Nuraxi di Barumini (1997)	LETLAND	5. Ir.D.F. Woudagemaal (1998)	6. Oude Stad Zamość (1992)	7. Houten Kerken in Maramureș (1999)
27. Villa Romana del Casale (1997)	1. Historisch Centrum van Riga (1997)	6. Droogmakerij de Beemster (1999)	7. Kasteel van de Teutonische Orde in Malbork (1997)	RUSLAND
	2. Geodetische boog van Struve (2005)	7. Rietveld Schröderhuis (2000)	8. Middeleeuwse Stad Toruń (1997)	1. Historisch Centrum van Sint Petersburg en bijbehorende Monumenten (1990)
		NOORWEGEN	9. Kalwaria Zebrzydowska: de Maniëristisch Architectonisch en Parklandschaps Complex en Pelgrimskerk (1999)	2. Kizhi Pogost (1990)
		1. Bryggen (1979)	10. Vredeskerken Peace in Jawor en Swidnica (2001)	3. Kremlin en Rode Plein, Moskou (1990)
		2. Urnes Stave Kerk (1979)	11. Houten Kerken van Zuid Klein Polen (2003)	
		3. Røros Mijnsstad (1980)		

4. Cultureel en Historisch Ensemble van de Solovetski Eilanden (1992)	SLOWAKIJE	21. Koninklijke Klooster van Santa María de Guadalupe (1993)	VATICAAN	26. Liverpool – Maritime Mercantile City (2004)
5. Historische Monumenten van Novgorod en Surroundings (1992)	1. Historisch Stad Banská Štiavnica en de Technische Monumenten in de omgeving (1993)	22. Historische Vestingstad Cuenca (1996)	1'. Historisch Centrum van Rome, De Bezittingen van het Vaticaan en San Paolo Fuori le Mura (1980, 1990) 7	27. Cornwall en West Devon Mining Landscape (2006)
6. Witte Monumenten van Vladimir en Soezdal (1992)	2. Spišský Hrad en zijn bijbehorende Culturele Monumenten (1993)	23. La Lonja de la Seda de Valencia (1996)	2'. Vaticaanstad (1984)	WITRUSLAND
7. Architectonisch Ensemble van de Drieeenheid Sergius Lavra in Sergiev Posad (1993)	3. Vlkolínec (1993)	24. Las Médulas (1997)	VERENIGD KONINKRIJK	1. Belovezhskaya Pushcha / Białowieża Woud (1979, 1992)
8. Wederopstandingskerk, Kolomenskoe (1994)	4. Grotten van Aggtelek Karst en Slovak Karst (1995, 2000)	25. Palau de la Música Catalana en Hospital de Sant Pau, Barcelona (1997)	1. Kastelen en stadsmuren van King Edward in Gwynedd (1986)	2. Mir Kasteel Complex (2000)
9. Maagdelijke Komiwouden (1995)	5. Bardejov Town Conservatie Reservaat (2000)	26. Pyreneeën - Mont Perdu (1997, 1999)	2. Durham Kasteel en Kathedraal (1986)	3. Architectonisch, Woon en Cultureel Complex van de Radziwill Familie in Nesvizh (2005)
10. Baikalmeer (1996)	SPANJE	27. San Millán Yuso en Suso Kloosters (1997)	3. Giant's Causeway en Causeway Coast (1986)	4. Geodetische boog van Struve (2005)
11. Vulkananen van Kamtsjatka (1996, 2001) 12	1. Alhambra, Generalife en Albayzín, Granada (1984, 1994)	28. Rotstekeningen (1998)	4. IJzeren Brug Gorge (1986)	ZWITSERLAND
12. Gouden Altaigebergte (1998)	2. Burgos Kathedraal (1984)	29. Universiteit en Historische Precinct van Alcalá de Henares (1998)	5. St Kilda (1986, 2004, 2005)	1. Benedictine Convent van St John in Münstair (1983)
13. Westelijke Kaukasus (1999)	3. Doñana Nationaal Park (1984, 2005)	30. Ibiza, Biodiversiteit en Cultuur (1999)	6. Stonehenge, Avebury en verwanten (1986)	2. Convent van St Gall (1983)
14. Koerse Schoorwal (2000)	4. Historisch Centrum Cordoba (1984, 1994)	31. San Cristóbal de La Laguna (1999)	7. Studley Koninklijk Park met de Ruïnes van de Fountains Abdij (1986)	3. Oude Stad van Berne (1983)
15. Ensemble van het Ferrapontov Klooster (2000)	5. Klooster en omgeving van El Escorial, Madrid (1984)	32. Archeologisch Ensemble Tárraco (2000)	8. Blenheim Paleis (1987)	4. Three Kasteels, Defensive Wall en Ramparts van de Market-Town van Bellinzona (2000)
16. Historisch en Architectonisch Complex van het Kazan Kremlin (2000)	6. Werken van Antoni Gaudí (1984, 2005)	33. Archeologisch Vindplaats Atapuerca (2000)	9. Stad Bath (1987)	5. Jungfrau-Aletsch-Bietschhorn (2001)
17. Centrale Sikhote-Alin (2001)	7. Altamira Grot (1985)	34. Catalaanse Romaanse Kerken Vall de Boí (2000)	10. Grenzen van het Romeinse Rijk (1987, 2005)	6. Monte San Giorgio (2003)
18. Citadel, Antieke Stad en Vestingen van Derbent (2003)	8. Monumenten van Oviedo en het Koninkrijk Asturië (1985, 1998) 16	35. Palmeral Elche (2000)	11. Westminster Paleis, Westminster Abdij en Saint Margaret's Church (1987)	ZWEDEN
19. Uvs Nuur Basin (2003)	9. Oude Stad Ávila met zijn Kerken buiten de Stadswallen (1985)	36. Romeinse Muren Lugo (2000)	12. Canterbury Kathedraal, St Augustine's Abbey, en St Martin's Church (1988)	1. Koninklijke Domein Drottningholm (1991)
20. Ensemble van het Novodevichy Convent (2004)	10. Oude Stad van Segovia met zijn Aquaduct (1985)	37. Aranjuez Cultureel Landschap (2001)	13. Henderson Eiland (1988)	2. Birka en Hovgården (1993)
21. Natuurlijk Systeem Wrangleiland (2004)	11. Santiago de Compostela (Oude Stad) (1985)	38. Renaissance Monumentale Ensembles van Úbeda en Baeza (2003)	14. Tower van London (1988)	3. Engelsberg Hoogovens (1993)
22. Historisch Centrum Yaroslavl (2005)	12. Garajonay Nationaal Park (1986)	39. Vizcaya Brug (2006)	15. Gough en Inaccessible Islands (1995, 2004) 20	4. Rotstekeningen in Tanum (1994)
23. Geodetische boog van Struve (2005)	13. Historisch Stad Toledo (1986)	TURKIJE	16. Old and New Towns van Edinburgh (1995)	5. Skogskyrkogården (1994)
SERVIË	14. Mudejar Architectuur van Aragon (1986, 2001)	1. Göreme Nationaal Park en de Rotsen van Cappadocia (1985)	17. Maritime Greenwich (1997)	6. Hansestad Visby (1995)
1. Stari Ras en Sopoćani (1979)	15. Oude Stad Cáceres (1986)	2. Grote Moskee en Ziekenhuis Divriği (1985)	18. Heart of Neolithic Orkney (1999)	7. Kerkdorp Gammelstad, Luleå (1996)
2. Studenica Klooster (1986)	16. Kathedraal, Alcázar en Archivo de Indias in Seville (1987)	3. Historische Omgeving van Istanbul (1985)	19. Blaenavon Industrieel Landschap (2000)	8. Lapland (1996)
3. Middeleeuwse Monumenten in Kosovo (2004, 2006)	17. Oude Stad Salamanca (1988)	4. Hattusha: de Hittite Hoofdstad (1986)	20. Historisch Stad St George met bijbehorende vestingen, Bermuda (2000)	9. Marinehaven Karlskrona (1998)
SLOVENIË	18. Poblekklooster (1991)	5. Nemrut Dağ (1987)	21. Derwent Valley Mills (2001)	10. Agricultureel Landschap van Zuid Öland (2000)
1. Škocjan Grotten (1986)	19. Archeologisch Ensemble van Mérida (1993)	6. Hierapolis-Pamukkale (1988)	22. Dorset en East Devon Coast (2001)	11. Kvarken Archipel / Hoge Kust (2000, 2006)
	20. Route naar Santiago de Compostela (1993)	7. Xanthos-Letoon (1988)	23. New Lanark (2001)	12. Mijngedebied Falun (2001)
		8. Stad Safranbolu (1994)	24. Saltaire (2001)	13. Varberg Radiostation (2004)
		9. Archeologische Vindplaatsen van Troy (1998)	25. Royal Botanic Gardens, Kew (2003)	14. Geodetische boog van Struve (2005)

Figuur 93. Top vijf van pretparken en attracties. *Bron:* World Tourism Organization (2004)

Figuur 94. Overnachtingen in Europese steden, 1999. *Bron:* Rozenblat & Cicille (2003)

Figuur 95. Musea in Europese steden, 2002. *Bron:* Rozenblat & Cicille (2003)

